

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України Музичука Олександра Миколайовича, проректора Харківського національного університету внутрішніх справ, на дисертацію Светлічного Ігоря Валерійовича «Відновна парадигма протидії та запобігання делінквентності неповнолітніх: теоретико-прикладний вимір», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Забезпечення належного, пропорційного та ефективного реагування держави на кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми, належить до пріоритетних завдань сучасної кримінально-правової та кримінологічної політики України. Особливої значущості ця проблематика набуває в умовах воєнного стану, що супроводжується посиленням психотравмувальних чинників, переміщенням населення, трансформацією сімейного та освітнього середовища, зростанням ризиків соціальної дезадаптації дітей і молоді.

Наукове забезпечення дисертації спирається на праці як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, зокрема фундаторів концепції відновного правосуддя Г. Зера та Т. Маршала, роботи яких сформували теоретичне підґрунтя сучасного розуміння відновної юстиції у світі. Показово, що дисертант інтегрував ці класичні зарубіжні підходи з напрацюваннями вітчизняної школи кримінального права та кримінології, що засвідчує належний рівень володіння як історіографією, так і сучасним станом дослідження проблеми.

За наведеними в дисертації даними Офісу Генерального прокурора, у 2021–2025 роках неповнолітніми вчинено близько 22 тис. кримінальних правопорушень. У 2021 році було виявлено 2649 неповнолітніх осіб, які

вчинили кримінальні правопорушення, у 2022 році – 1369, у 2023 році – 1752, у 2024 році – 1604, у 2025 році – 1670, а за січень–червень 2026 року – 748 осіб. Показник 2021 року (2649 осіб) практично вдвічі перевищує рівень 2022 року, що дисертант обґрунтовано пов’язує з початком повномасштабного вторгнення та тимчасовою втратою обліку на окупованих територіях. Автором також встановлено, що майнові кримінальні правопорушення становлять близько 60% загальної структури правопорушень неповнолітніх, тоді як частка кримінальних правопорушень, учинених у співучасті, перевищує третину від загальної кількості – ці показники дисертант обґрунтовано розглядає як об’єктивну кримінологічну передумову для розширення практики застосування відновних підходів до неповнолітніх та молодих дорослих. Такі показники актуалізують пошук науково-обґрунтованих моделей, здатних поєднати захист прав потерпілих, забезпечення публічного інтересу, належну реалізацію кримінальної відповідальності та запобігання повторній кримінально протиправній поведінці.

У цьому контексті звернення дисертанта до відновної парадигми є своєчасним і виправданим. Дослідження не обмежується характеристикою медіації чи угоди про примирення, а спрямоване на комплексне осмислення відновного правосуддя як інструменту кримінально-правового реагування та спеціально-кримінологічного запобіжного впливу щодо неповнолітніх. Заслуговує на увагу те, що дисертант виокремлює шестиетапну періодизацію становлення відновного правосуддя на теренах України – від зародження відновних засад у джерелах звичаєвого права (до IX ст.) через період Київської Русі, добу імперського правопорядку, радянський період і сучасний етап незалежності України з 1991 року. Такий підхід дозволив авторові простежити історичну тяглість відновних практик і водночас показати їх узгодженість із загальносвітовими тенденціями гуманізації кримінальної юстиції

Актуальність роботи також підтверджується її зв’язком із Національною стратегією у сфері прав людини, Цілями сталого розвитку України на період до 2030 року, Комплексним стратегічним планом реформування органів правопорядку як складової сектору безпеки і оборони України на 2023–2027

роки, Стратегією реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, а також із Національною стратегією захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року. Слід зазначити, що тема дисертації затверджена Вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права, що дало авторові можливість простежити трансформацію нормативного забезпечення досліджуваної проблематики на тлі суттєвих суспільно-політичних змін в Україні впродовж останнього десятиліття. Це також пояснює ретроспективну глибину порівняльно-правового аналізу, застосованого в роботі.

Отже, обрана І. В. Светлічним тема є актуальною, має істотне теоретичне й практичне значення та відповідає профілю спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність і новизна. Ознайомлення з дисертацією, авторефератом та опублікованими працями здобувача дає підстави констатувати, що І. В. Светлічним проведено комплексне самостійне дослідження, у якому поєднано кримінально-правовий, кримінологічний, історико-правовий і порівняльно-правовий підходи до вирішення поставленого наукового завдання.

Достовірність і обґрунтованість одержаних результатів забезпечуються використанням системного, історико-правового, логіко-семантичного, формально-догматичного, порівняльно-правового, статистичного, соціологічного методів, а також методів аналізу, синтезу, узагальнення, правового прогнозування й юридичної техніки. Такий методологічний інструментарій загалом відповідає складності обраної теми та дає можливість дослідити як нормативний зміст відновних механізмів, так і їх кримінологічний потенціал.

Привертає увагу коректне розмежування сфер застосування кожного методу за конкретними підрозділами роботи: догматичний метод використано переважно у підрозділах 3.2 та 3.4 для виявлення шляхів удосконалення норм, а соціологічний – у підрозділах 2.2 та 3.4 для опрацювання результатів анкетування. Таке методологічно точне розмежування свідчить про глибоко

науковий, а не формальний підхід автора до побудови дослідницького інструментарію.

Емпіричну основу роботи становлять статистичні дані Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України та інших офіційних джерел за 2021 рік – перше півріччя 2026 року; результати вивчення 212 судових рішень у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх; матеріали соціологічного опитування; правові висновки Верховного Суду; порівняльно-правові матеріали держав – членів Європейського Союзу, Великої Британії, Канади та США. Емпірична основа дослідження охоплює порівняльно-правові матеріали моделей відновного правосуддя таких потужних держав світового співтовариства, як Бельгія, Нідерланди, Німеччина, Польща, Фінляндія, Франція та Швеція, а також практику Канади і США. Використання настільки широкого географічного діапазону порівняльного матеріалу дозволило дисертантові виявити дві базові моделі медіації – англосаксонську (гнучку) та континентальну (процедурно впорядковану) та зіставити їхню результативність.

Позитивної оцінки заслуговує запропоноване автором розмежування відновної парадигми, відновного правосуддя, медіації, угоди про примирення, пробації та ресоціалізації. Дисертант обґрунтовано виходить із того, що відновна парадигма є концептуально-ціннісною основою, відновне правосуддя – її практико-правовим втіленням, медіація – одним із процедурних інструментів, а угода про примирення – самостійним інститутом, який може надати юридичної форми домовленостям, досягнутим сторонами, зокрема за результатами медіації. Автор переконливо демонструє, що медіація в кримінальному провадженні виконує не лише процедурну, а й психологічну функцію – сприяє емоційній деескалації конфлікту, знижує інтенсивність негативних афектів потерпілої сторони та формує в правопорушника здатність до емпатії. Такий підхід виходить за межі суто юридичного розуміння медіації й наближає її до соціально-психологічного інструменту ресоціалізації.

Науковою новизною відзначається авторська пропозиція щодо доповнення Кримінального кодексу України статтею 108-1, яка у виняткових

випадках дозволяла б суду застосовувати окремі положення розділу XV Загальної частини КК України до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у віці від 18 до 20 років, за винятком направлення до спеціальної навчально-виховної установи. Така пропозиція зорієнтована на посилення індивідуалізації кримінально-правового реагування щодо молодих повнолітніх і потребує подальшої доктринальної та законопроектної конкретизації. Показово, що обґрунтування цієї пропозиції спирається не лише на порівняльно-правовий аналіз, а й на дані нейропсихології щодо поступового дозрівання когнітивних систем самоконтролю, планування та гальмування імпульсивних реакцій – саме ці дані дисертант використовує для аргументації доцільності поширення окремих ювенальних інструментів на осіб віком 18–20 років. Це надає пропозиції автора додаткової міждисциплінарної переконливості, оскільки поєднує кримінально-правову аргументацію з сучасними напрацюваннями суміжних наук.

До позитивних результатів дослідження також належать такі.

По-перше. Здійснено комплексне осмислення відновного правосуддя щодо неповнолітніх як міждисциплінарного за змістом, але кримінально-правового та кримінологічного за основним предметом дослідження інституту. Показово, що дисертант розглядає правову природу відновного правосуддя щодо неповнолітніх як таку, що зумовлена поєднанням взаємопов'язаних складників – кримінально-правового, кримінологічного та соціального, водночас наголошуючи на антропоцентричному підході, який орієнтує кримінально-правове реагування саме на відновлення порушених прав і інтересів потерпілого. Показово, що саме кримінально-правовий і кримінологічний вимір дослідження становить основний змістовий акцент роботи, розділи 2 і 3, безпосередньо присвячені кримінологічній характеристиці та практичному застосуванню відновного правосуддя, займають близько 71% тексту дисертації, тоді як історико-теоретичний розділ близько 25% тексту дисертації. Такий структурний розподіл підтверджує, що, попри міждисциплінарний характер предмета, автор свідомо утримав кримінально-правовий і кримінологічний

фокус як домінантний, що дало змогу уникнути звуженого трактування досліджуваного явища виключно як інституту медіації чи примирення.

По-друге. Уточнено кримінологічне значення індивідуалізованого реагування на кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми. Заслуговує на увагу те, що в межах кримінологічної характеристики особи неповнолітнього правопорушника дисертант ураховує дані нейропсихології щодо поступового дозрівання когнітивних систем самоконтролю, планування та гальмування імпульсивних реакцій, яке за сучасними науковими даними триває приблизно до 25-річного віку. Це дало авторові підстави обґрунтувати доцільність застосування саме тих відновних інструментів, які посилюють самоконтроль і відповідальність правопорушника, а відтак безпосередньо знижують ризик повторного кримінального правопорушення: за наведеними в дисертації розрахунками, пріоритетне застосування відновних практик здатне знизити рівень рецидиву серед неповнолітніх щонайменше у 1,5–2 рази порівняно з базовим показником 12–18%, а в перспективі 3–5 років повноцінного функціонування запропонованої моделі – на 35–50% завдяки ефективній ресоціалізації без ізоляції неповнолітнього від звичного соціального середовища.

По-третє. Систематизовано форми відновних практик, зокрема медіацію, відновні зустрічі, сімейні конференції, кола правосуддя та програми ресоціалізаційного спрямування – загалом п'ять основних форм. Слід зазначити, що дисертант конкретизує інструментарій відновного правосуддя, включаючи до нього не лише медіацію між потерпілим і правопорушником та угоди про примирення, а й відновні зустрічі, сімейні конференції, кола правосуддя, а також програми корекційної та реінтеграційної спрямованості. Систематизація цих форм дозволила авторові показати, що відновне правосуддя є цілісною системою взаємопов'язаних інструментів, а не сукупністю розрізнених процедур: за наведеними в роботі даними, рівень успішності медіації на стадії досудового розслідування сягає 70–80%, а її застосування дозволяє досягти примирення сторін у понад 2/3 випадків. У порівняльному вимірі автор зазначає, що частка спорів, які передаються на

медіацію в державах – членах Європейського Союзу, у середньому становить близько 80%, а показники результативності медіації коливаються в межах 40–80% у Європі та 90–95% у Великій Британії, що відображає відмінності між континентальною та англосаксонською моделями організації відновних процедур.

По-четверте. Узагальнено зарубіжний досвід застосування відновних підходів щодо неповнолітніх і молодих повнолітніх. Варто відзначити, що узагальнення зарубіжного досвіду охоплює як континентальну (Німеччина, Нідерланди, Бельгія, Польща, Фінляндія, Франція, Швеція), так і англосаксонську правову традицію (Велика Британія, Канада, США), при цьому дисертант звертається навіть до історичної доктрини *doli incarax* в Англії та Уельсі. Такий діапазон порівняльного матеріалу дав авторові підстави виокремити дві базові моделі медіації – гнучку англосаксонську та процедурно впорядковану континентальну – з різними показниками результативності. Окремої уваги заслуговує розглянутий дисертантом досвід функціонування судів однолітків у США – моделі, що виникла в 1960–1980-х роках і станом на 2026 рік охоплює понад 1800 програм у 48 штатах, окрузі Колумбія, юрисдикціях понад 25 корінних американських племен, а також поширилася на 10 країн світу. У межах цієї моделі ролі присяжних, прокурорів, адвокатів, а іноді й судді виконують самі підлітки віком від 10 до 18 років, які пройшли спеціальну підготовку, а ухвалені рішення мають виключно відновний характер – написання листа-вибачення потерпілому, участь у тренінгах з емоційної саморегуляції та подальша участь правопорушника в засіданнях суду вже в ролі присяжного. Звернення дисертанта до цієї моделі є вдалим ілюстративним прикладом, який підтверджує практичну реалізованість принципу залучення однолітків і громади до відновних процедур, закладеного в запропонованій ним національній моделі.

По-п'яте. Обґрунтовано напрями інституційного розвитку національної моделі відновного правосуддя, включно з підготовкою медіаторів, міжвідомчою координацією, моніторингом результативності та використанням наявної інфраструктури безоплатної правничої допомоги. Показово, що

перспективи інституціоналізації відновного правосуддя дисертант конкретизує через чотири проблемні питання: розвиток інфраструктури установ медіації, запровадження системи спеціалізованої сертифікованої підготовки медіаторів і фасилітаторів, моніторинг якості відновних процедур за визначеними індикаторами процедурного комплаєнсу, а також розроблення національної стратегії імплементації відновного правосуддя на рівні публічної правової політики. Такий структурований підхід надає запропонованій моделі ознак практичної реалізованості, а не суто декларативного характеру.

Структура дисертації є логічною та узгодженою з метою і завданнями дослідження. У першому розділі висвітлено історико-теоретичні засади відновного правосуддя щодо неповнолітніх; у другому – кримінологічну характеристику особи неповнолітнього правопорушника та кримінальної протиправності неповнолітніх; у третьому – сучасний стан, кримінологічні аспекти, зарубіжний досвід і перспективи розвитку відновної парадигми в Україні. Зокрема, у підрозділі 3.3 автор системно опрацював зарубіжний досвід, включно з історичним застосуванням доктрини *doli incapax* в Англії та Уельсі, яка передбачала спростовну презумпцію нездатності дітей віком 10–13 років усвідомлювати суспільну небезпечність вчиненого. Включення цього історико-правового матеріалу до порівняльного розділу свідчить про належну глибину компаративістського опрацювання теми, що виходить за межі суто континентальних правових систем.

Автореферат достатньо повно і точно відображає основні положення, висновки та пропозиції дисертаційного дослідження. Основні результати роботи оприлюднено у 12 наукових публікаціях і матеріалах науково-практичних заходів, що забезпечує належну апробацію отриманих результатів.

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження. Теоретичне значення дисертації полягає у розвитку наукових уявлень про відновну парадигму у сфері протидії та запобігання делінквентності неповнолітніх, уточненні змісту та співвідношення категорій «відновне правосуддя», «медіація», «примирення», «пробація», «ресоціалізація», а також

у розробленні пропозицій щодо розширення індивідуалізованих кримінально-правових механізмів стосовно молодих повнолітніх.

Практична цінність одержаних результатів пов'язана з можливістю їх використання у нормотворчій діяльності при вдосконаленні Кримінального кодексу України, у практиці органів досудового розслідування, прокуратури, суду, пробації та системи безоплатної правничої допомоги, а також у навчальному процесі під час викладання кримінального права, кримінології та суміжних навчальних дисциплін.

Важливим є врахування результатів чинної Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх, реалізацію якої розпочато 9 вересня 2024 року. За наявними даними системи безоплатної правничої допомоги, станом на 30 червня 2026 року за 352 випадками наданої сторонами згоди на участь у Програмі видано 433 доручення медіаторам та укладено 244 угоди за результатами медіації. Це підтверджує наявність практичного підґрунтя для подальшого розвитку відновних процедур щодо неповнолітніх.

Особливої уваги заслуговує встановлений автором показник: пріоритетне застосування відновного правосуддя, за наведеними в роботі даними, здатне забезпечити майже дворазове зниження ризику рецидиву порівняно із середніми показниками 12–18%, а також сприяти своєчасному відшкодуванню шкоди потерпілим у понад 80–90% успішних випадків.

Показово, що ці емпіричні дані узгоджуються з наведеним у дисертації висновком про те, що станом на період 2020–2024 років частка угод про примирення щодо неповнолітніх в Україні становила лише близько 8% від загальної кількості проваджень, тоді як звільнення від покарання з випробуванням суди застосовували у 59–80% випадків. Це підтверджує обґрунтований автором висновок про домінування традиційної пробаційної моделі реагування та про наявність значного невикористаного потенціалу відновних практик у вітчизняній правозастосовній практиці. Такі кількісні орієнтири надають теоретичним висновкам дисертації прикладної вимірності, придатної для подальшого використання в нормопроектній діяльності.

Дискусійні положення та зауваження щодо дисертації. Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження, його наукову новизну та практичну спрямованість, необхідно водночас зазначити, що окремі положення роботи мають дискусійний характер і потребують додаткового пояснення здобувача під час захисту.

1. Узагальнюючи методологічний інструментарій дисертації дисертант вказує на застосування формально-догматичного аналізу законодавства України, країн Європи та інших світових держав. Які саме закордонні правовпорядки увійшли до порівняльно-правового ареалу Вашої праці та чим обумовлена репрезентативність обраної нормативної бази?

2. Заперечень не викликає прагнення автора обґрунтувати переваги відновної парадигми, проте дискусійним залишається концептуальний базис цього переходу. Було б доцільно, аби здобувач уточнив дві наукові позиції:

По-перше, які саме історичні, соціально-психологічні та кримінологічні детермінанти свідчать про вичерпання ресурсу класичної моделі юстиції та об'єктивну незворотність її трансформації у відновну парадигму? По-друге, на чому ґрунтується категорична оцінка традиційного судочинства як переважно «карального» та «інквізиційного» і чи враховує такий підхід сучасну еволюцію принципу змагальності та гуманізацію судових процедур?

3. Дискусійним вбачається твердження здобувача щодо невідповідності мінімального віку кримінальної відповідальності в Україні європейським стандартизованим підходам. Просимо уточнити методологічні базиси цієї тези: на яких саме правових доктринах, міжнародно-правових актах чи прецедентній практиці ЄСПЛ ґрунтується висновок про наявність такої системної невідповідності? У чому виявляється правовий деструктив існуючої межі вікової осудності з точки зору принципів найкращих інтересів дитини та її психофізіологічної зрілості?

4. Наукова обґрунтованість підсумкових кримінологічних висновків дисертації значною мірою детермінується тим, як здобувач підходить до оцінки стану підліткової кримінальної протиправності в умовах воєнного стану.

Водночас аналізованій емпіричній базі бракує системного аналізу динамічних рядів. Просимо дисертанта уточнити:

По-перше, на основі яких кримінологічних та статистичних методів аналізувалося якісно-кількісне коливання (динаміка, тенденції, амплітуда) показників виявлених правопорушників неповнолітнього віку з моменту запровадження воєнного стану?

По-друге, чи враховувався при розрахунку динаміки коефіцієнтів кримінальної протиправності неповнолітніх факт суттєвої демографічної деформації (масовий виїзд населення за кордон та внутрішнє переміщення), що прямо впливає на розрахункову базу та об'єктивність коефіцієнтів інтенсивності?

5. Засвідчуючи науковий інтерес здобувача до історичних витоків ювенальної юстиції, вважаємо за необхідне звернути увагу на потребу глибшого концептуального опрацювання генези досліджуваного інституту. Зміст окремих висновків дисертації актуалізує питання щодо системності аналізу ретроспективного та порівняльно-правового досвіду. Зокрема, потребує додаткової наукової аргументації еволюція концепту вікової осудності в різних правових системах світу.

Було б доцільно, аби автор уточнив: якими були ключові доктринальні, соціально-економічні та кримінологічні чинники, що детермінували трансформацію межі вікової кримінальної відповідальності на різних історичних етапах у континентальній та англо-американській правових сім'ях? На яких саме теоретико-правових концепціях (*doli incarax*, теорії соціального захисту, психофізіологічній зрілості чи концепціях захисту прав людини) ґрунтувалися підстави перегляду та нормативного закріплення відповідного вікового цензу в зарубіжних юрисдикціях?

6. Дискусійним у контексті глибини компаративістського дослідження вбачається підхід здобувача до висвітлення суб'єктного складу об'єктів відновного правосуддя. Представленому аналізу зарубіжного законодавства бракує системного вивчення генези правового інституту «молодих дорослих». Просимо дисертанта уточнити:

По-перше, на основі яких критеріїв компаративного аналізу сформовано висновки щодо специфіки німецького правопорядку в контексті застосування ювенально-процесуальних та відновних процедур до повнолітніх осіб перехідного віку?

По-друге, до досвіду яких ще країн звертався автор для дослідження еволюції та часових рамок запровадження категорії «молоді дорослі», і як відповідний міжнародний досвід узгоджується з тенденціями гуманізації кримінальної юстиції щодо молоді?

Висловлені запитання та зауваження мають переважно дискусійний, уточнювальний і конструктивний характер, оскільки їх мета – не применшити наукову вагу отриманих результатів, а посприяти подальшому вдосконаленню запропонованої автором концепції. Порушені питання не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження, не впливають на його наукову новизну, теоретичну обґрунтованість і практичне значення, а радше окреслюють перспективні напрями для подальшого наукового пошуку. Переконані, що відповіді здобувача під час прилюдного захисту дадуть змогу ще повніше розкрити глибину запропонованих ним підходів, а сформульовані зауваження можуть бути враховані як у подальшій індивідуальній науковій роботі дисертанта, так і в процесі вдосконалення національної моделі відновного правосуддя щодо неповнолітніх загалом.

Загальний висновок. Дисертація Светлічного Ігоря Валерійовича «Відновна парадигма протидії та запобігання делінквентності неповнолітніх: теоретико-прикладний вимір» є завершеним самостійним науковим дослідженням, у якому розв'язано важливе наукове завдання, що має значення для розвитку кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права. Викладене дає підстави констатувати, що дисертаційне дослідження І. В. Светлічного пропонує власну, методологічно обґрунтовану траєкторію розвитку національної моделі відновного правосуддя, що враховує як кримінологічну специфіку воєнного періоду, так і довгострокові перспективи повоєнної відбудови системи ювенальної юстиції в Україні.

За актуальністю обраної теми, ступенем обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, науковою новизною, теоретичним та практичним значенням одержаних результатів, повнотою їх викладення в опублікованих працях дисертація відповідає вимогам, що висуваються до дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Автор дисертації Светлічний Ігор Валерійович заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Офіційний опонент

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
проректор Харківського національного
університету внутрішніх справ

«11» вересня 2026 року

Олександр МУЗИЧУК